

„EGY FILOLÓGUS FAUN ISKOLAÉVEI”

FEKETE J. JÓZSEF

„. . . a Tudás platonikus halszemű múzsája mutatja nekem; mindent csak az Intelligencián keresztül kaphatok: színt és csókot és örök üdvösséget az ész adott nekem. A tájat, ezt az erdőt az örökkévalóság viharvert tengerén – a Nagy Idilli és végső formába örökölt találkozást a tudás Múzsája adta.”

Szentkuthy Miklós

Pfisterer Miklós Budán indult iskolába, miután a család 1914-ben Budára költözött, a Lehel utcából az I. kerület Enyedi utca 11/a számú ház első emeleti, egyes számú lakásába. Elsőként a Werbőczy utcai elemibe járt, de már a második osztálytól az Attila utcai elemiben folytatta a tanulást. A tudásszerzést, a tanulást szerette, annak intézményesített formáját, az iskolát nem. Iskolába menet a fantáziavilágába menekült a várható számonkérések elől, s kiváltképp a tornaórák szereztek kellemetlen pillanatokot az egyébként minden tantárgyban jeleskedő diák számára.

Jellemző módon a (tanító)nők oldották a szorongását, a kisdíák egszerűen szerelmes volt beléjük. A hetvennyolc éves korában készített monstre-interjúban, a *Frivolitások és hitvallások*ban is tisztelgő kitérőben emlékezett Segner Józsára és Báthory Margitra, akik – ismét csak nagyon jellemzően – két végletet jelentettek számára: az előzőt a Jugendstil démonává idealizálta, míg a másikat Szent Genovévaként élte meg. Akkori énjét vallomásában a gyávaság, a trotliság és a vak-

merőség sajátos elegyeként határozta meg, ami már első hittanóráin, majd az első gyónáskor oldódást keresett, de helyette csak a fokozott kiszolgáltatottsággal találkozott. Elmondta, hogy már hét–nyolc éves korában a Pallas Lexikonban keresett „témát” a kötelező gyónáshoz, ebből következően könnyen elhiszhetjük, hogy az *Ezeregyéjszaka*nak az Ópánánál megismert varázslatos világa mellett a szárazabb, tudományos könyvek is korán érdeklődési körébe kerültek. Közben rajzolt, zongorázni tanult, ismerkedett a sakkal – és szerzett örökös vonzalmat a képzőművészet, a zene és a bábok világa iránt.

Az elemi iskolát az első viláégégés kezdetén kezdte, a gimnáziumba a Tanácsköztársaság megalakulásával egy időben indult. A Werbőczy (ma Petőfi) gimnázium tanulója volt 1918 és 1926 között, túl már a Pallas Lexikonon, közelítve a *Barokk Róbert* élményanyagához. A gimnázium lapjában, a *Werbőczy Diákéletben* írt úti beszámolókat a szüleivel tett, 1925-ös szentévi zárandoklatáról. Ezek voltak első publikációi, és doktori értekezése mellett ez, a hetedikes gimnazista élménynaplója az egyetlen szövege, amit polgári nevén jelentetett meg. Ezen az utazáson bejárták Velencét, Firenzét, Rómát, Pompeit, Assisit, Nápolyt, a kisdíák ezeken a helyeken találkozott a katedrálisok és dómok világával, a kereszténység és a pogányság kápráztató keveredésével, kora képmutató mondénságával és a Vezúv hamuja alól kiásott pornográf freskókkal, múzeumokkal és tavernákkal, művének ihletőivel, valós, majd képzeletbeli utazásainak folyton megújuló úti céljaival.

Egyik osztálytársa, Kun Miklós révén olvashatta Nietzsche *Zarathusztráját*, nála hallott Freudról, ismerkedett Rodin és Lehmbruck művészetével. Másik iskolatársánál, Krcselics Istvánnál Heinrich Gusztáv *Egyetemes irodalomtörténetét* és Hittrich Ödön *Római régiségek* című könyvét lapozhatta. Ady Endre *Új versek* című verseskötetét, illetve az *Újabb magyar költők lyrai antológiája* című gyűjteményt már irodalomtanárától, Govrik úrtól kapta kölcsön. A *Frivolitások és hitvallások* oldalain még számos diáktársra és színes egyéniségű tanárára emlékezik vissza Szentkuthy Miklós, műve szempontjából azonban legmeghatározóbb a számos hittantanárának egyike, gyóntató papja, Gigler Károly hitoktató, aki az Óbudán lévő San Marco utcai kórházban a gyógyíthatatlan betegek lelkesze is volt. „Szigorú követelményeit inkvizítor külseje még inkább nyomatékosította. Tanár és tanítvány viszonyát az

ambivalencia jellemezte. Szorosabb kapcsolat a Mária Kongregációban alakult ki közöttük, ahol Gigler volt a praesens (papi elnök) és Pfisterer Miklós előbb a jegyző, majd a prefektus (világi elnök). [. . .] Minden tartózkodó és felemás érzelmi viszony ellenére Pfisterer Miklós kizárólag Gigler Károlynál gyónt. Belső kényszert érzett, hogy legtitkoltabb »bűnös« gondolatait olyan embernek tárja fel, akinek szigora előtt nehezebb e számvetés. Gigler, hogy az erotikus gondolatok táptalaját megszüntesse, elkobozta az »erkölcstelennek« ítélt olvasmányokat, így például Apuleius *AranySZamarát*, Victor Hugo *A párizsi Notre Dame-ját* és Baudelaire *A romlás virágait*.¹

Gigler Károly meghatározó személlyé vált Szentkuthy életében. Miként a későbbiekből kiderül, a *Barokk Róbert* regény egyik főalakja éppen ez a gyóntatópap lesz, s a regény minden naplónál szemléletesebben ábrázolja a tanító és a tanítvány viszonyát. Ám a napló is nagyon beszédes: az 1935–1936-ban, tehát jóval a tanulóévek, a *Barokk Róbert*, a *Prae* és *Az egyetlen metafora felé* után írt, *Az alázat kalendárium*a című munkájában önvizsgálata négy sarkalatos pontja közül egyik éppen ez a pap²: „S a pap, szent bordélyom fekete lakója? Tán a legvarázslóbb maszk ebben a hűtlenség-éjszakában. A tetszhalott isten a lelkem mélyén s a bőröm felszínén valami neurotikus felelősség, szentség-igény, a szenvedés és morál örök Kirkéje. Evvel tudsz a legkevésbé megbirkózni, hiába is nyitogatod ametiszt-rámás petit-point táskádat, hogy apró késedet beleszúrd: halottakat nem tudsz megölni, sem kételkedőket kételkedővé tenni.”³

Az irodalmi élet vérkeringésébe már nyolcadikos gimnazistaként bekerült, amikor tanára, Vajthó László bevezette a *Napkelet* folyóirathoz, ahol első kritikáit és könyvismertetéseit tette közzé, immár Szentkuthy néven, amit ugyancsak Vajthó tanár úr javaslatára vett fel.⁴

Az egyetemen a bölcsészkar angol–francia–magyar szakára jelentkezett. Apja, Atyika a jogi pálya felé terelte volna, maga a papi és az orvosi pálya irányába vonzódott, végül mégis kiváló szónoki, előadói készsége, írói adottsága terelte a bölcsészdoktorságig vezető tanulmányokhoz. A németül jól beszélő Szentkuthy ekkor már járt franciaórákra, de az angolt még az első szemeszter előtti nyáron kellett, bár alapszinten elsajátítania, ugyanis – nem kis meglepetésére – az egyetemen szinte kizárólag angolul és franciául folytak az előadások, neki jelentős lema-

radást kellett pótolnia. Az se volt kisebb meglepetés számára, hogy koedukált csoportba került, nőekkel lehetett együtt. Addigra már volt némi tapasztalata a kuplerájok „rossz nőivel”, de itt már udvarolni is lehetett, csillogtatni a nagyszerű, egyre lombosodó társalkodó tehetségét, intelligenciáját, műveltségét – mert külsőjére nem hogy büszke nem volt, hanem egyenesen szégyellte kinézetét. Harmadik tapasztalatként pedig egyetemi tanulmányai idején kezdte gasztronómiai kalandjait, mégpedig angoltanára, Yolland Arthur révén. Egy közös vendéglői vacsora során tapasztalt forradalmi újítások egyike volt, hogy evés közben lehet inni, vagy hogy vajjal együtt lehet sajtot enni. Ezekből a tapasztalatokból fejlődött ki később Szentkuthyban az ízek orgiájának élvezete, amelyre éppen a háború utáni nincstelenség idején íródott *Bezárult Európából* idézek egy szemléletes példát: „– Van itt minden, ami csak kell! Nem fogsz összeveszni az istenekkel, szépen be lehet osztani, miből eszel te az úton, miből az istenek . . . még anyámtól tanultam, hogy Kháron apónak mi a kedvenc étele: barnaleves gyűszűtésztával, egészen puhára főzve benne a májgombóc, mert nem szereti, ha kemény, mint az obulus . . . nem láttad a színházban, amint ott guggol a Styx partján, akár egy öreg kenguru? . . . a halottak vacogva állnak sorba a csónak előtt, de ő nem törődik velük, csak kanalazza, lafatyolja nagy elmerültségben a gyűszűtésztás barnalevest, pedig a tolongó halottak a legfinomabb dolgokkal kínálják . . . egy szmirnai hetéra gombafelfűjtat hozott sajtmártással, egy alexandriai eunuch fogolypecsenyét vörösborban almahabbal, az a matróz ottan: töltött kelvirágot meg spárgakrémes borjútekerceset . . . azt hiszed, evett egy falatot is belőle? semmit . . . csak a barnalevest ette meg . . . mikor elindulsz az úton, nagyon hideg lesz eleinte, neked is kell enned, jó sokat és meleget: forró feketegyökér-levest és utána ezt a böjtös, cingár kékre főtt pontyot, vagy egy kis lágytojást fészekben, parajpudingot velővel töltve . . . ez van lerajzolva nálunk a templom hátsó falán . . . ha a koldusok ránéznek és elimádkozzák a Hermés-litániát, valóságosan jóllaknak tőle, egyszer egy hónapban . . . már alig látszik a kép, mert a legyek milliói lekoptatták, szerettek volna ők is nyalakodni! a túlvilágon nagyon vigyázni kell a zsidókra, a gonosz Jewohákok és Salamalomok el akarják állni az utadat! mikor jön az első koppantott farkú démon, pászkagombóc-levesselel kell kínálni, vagy párnacsüskével varjúhájás tésztából, a csirke-

zselatint is falják kucsmagombával . . . anyám mesélte, hogy mikor a testvére meghalt, az udvart telerakták ezekkel a falnivalókkal, de egész hegyekbe, úgyhogy a szaga átfüstöljön a túlvilágba, gondolta, hogy ezek a Judizrák (a neveket nagyon pontosan kell tudni a halál ösvényein!) majd megérik az illatot, és mind idegyűlnek az udvarba, zabálnak döglésig, megfélekedeznek a testvéréről, és hagyják nyugodtan menni a mennyországba . . . hehehe: a csibrikék felibe hamis velő volt tökbélből, de azért ették, ették . . . az anyámék az ablak mögött gubódba lesték a falánk kísérteteket . . . Hermést a faunok bandája kíséri, tudod: a lélek-kalauzoló istent ezek a parázna bakkecskék, de ne félj, őket is vendégül láthatod: itt a malacaprólék és az orja, ökörfark meg szabógallér . . . még a szarvukból is tejfől lesz, ha kedvenc levesükbe belevedelhetnek . . . persze üresen nem eszik meg a disznók, de van ám rajta bevett tojás, eresztett tészta, lúdgége meg májas piskóta, patronnál ropogósabb borsótészta, Kleopátraszájnál szaftosabb tojáskocsonya . . . fertályra fordul majd a kis faunok farka a kéjtől, ha ezt beszopják, meglátod, édes lányom! és a fúriák meg erinnysek csak azért vakarták ráspolyosra annak a mafla Orestésnek a hátát, mert nem tudta mivel megkínálni őket . . . téged is meg fognak ijeszteni, záporvert, koszos nagy madárfészkekként fognak a kontyodba pottyantani, de neked mindegy az egész, mert készítettem mindent, ami ezeknek a pokolvarjaknak a legínyesebb étele: indiai borssal tüzes marhatokány, és hozzá ami gyün, a java, a metafizikás madarak imádott imbissze: vér puliszkával . . . zsírban sárgára fonnyasztott hagymára öntöttem a vért, szórtam rá majorannát, még holmi csuszákat meg galuskákat is cölöpöltem beléje, hogy annak a csavargó vérnek legyen mire támaszkodni a serpenyőben. Ha ezt megszimatolják a bűntudat sophopklés-kakadúi, hagnak utadra, ők meg nyalják a vért . . . köll is nekik ilyenkor hullá vagy Orestes!”⁵ Van azonban tarsolyunkban egy másik szemléletes jelenet is, amely az étkezés szabadságát egyenesen a lelki perverzió fogalmkörébe utasítja. *Az alázat kalendárium*a egy kurtizánnal való találkozót örökít meg, ahol az ifjú Pfistererben még a családból hozott beidegződések munkáltak, és az étkezés *mikéntjének* látványa nemcsak libidóját lohasztotta, hanem a felháborodás vulkánját is működésbe hozta benne: „Mikor a Misst utolértem egy mellékutcában, ebédelni kellett vinnem, s az ebédelés, melyet ott végignézttem, életem egyik legszatanisztikusabb

panorámája volt: először csokoládé, aztán víz, aztán dinnye, majd tíz cigaretta, sör, torta, málnaszörp, sültkrumpli. Ma sem tudom, mi volt ez: aszkézis, gurmandéria, szajha-neuraszténia, előkelőködés, külvárosi ordenáréság? Viszonyom a Miss-szel elvégre mégsem lehetett más, mint testi, és ehhez a viszonyhoz kísértetiesebb, testetlenebb prelúdiumot képzelni sem lehetett, mint ezt a holdkóros menüt. [...] Mikor kijöttünk a vendéglőből, már rég elfeledkeztem mindenféle szerelemről, nem láttam mást magam mellett, mint egy fiolát, melyben egymás fölött rétegződik a csokoládé, a víz, a féligemészttet dinnye meg a sör. Fogjam meg a kezét, csókoljam meg a nyakát, mikor *nincs* teste? Mert aki így eszik, az nem test. Az evés a testvériség alapja, de az evés az ellenségeskedés legbiztosabb előidézője is. Leghűségesebb szeretőmet azért hagytam ott londoni diákkoromban, mert lekaparta a szardínia héját, de hogyan kaparta le! Piszkálva, óvatosan, gyáván, precíően és álmosan: ha három idegen férfit találok az ágyában, nem bánom, de ezért meg tudtam volna ölni.”⁶ A bensőjében a trotliság és a mondénság izzó vonzásában szenvedő fiatalember ugyanebben a naplójában egy ön-ócsárló passzusban elárulja azt is, hogy tulajdonképpen a maga tehetetlensége tette elfogadhatatlanná az ifjú hölgy lezserségét, a maga társasági alkalmatlanságát vetítette rá annak közvetlenségére: „Bizánci és középkori szempontból milyen jó dolguk van a neurotikusoknak: a nagy szenteknek véres sebeket kellett ejteni magukon, hogy a szenvedést megismerjék, nekem elég egy elegáns vendéglőben elfogyasztandó ebéd: testemen ujjnyi vastagon kiül a verejték, süket leszek, váratlanul kiújuló kancsalságomtól duplán látok, torkomhoz úgy hozzáragad az étel, mint hűlő pecsétviasz a levélhez.

Azért lettem ilyen élethetetlen, mert elhibáztam egész pályafutásomat, vagy azért hibáztam el pályafutásomat, mert ilyen trotli vagyok? És talán nem lesz életemben soha más tapasztalatom, mint ez: »boldog közép-szerű nyárspolgár, tiéd az élet, tiéd minden!«⁷

Tanára, Yolland Arthur azonban nemcsak a hedonizmus vizeire kormányozta a szülői ház puritanizmusából lassan kiszakadó diákot, hanem a tizenhetedik század angol irodalma, egyebek között Ben Jonson művei irányába is. Pfisterer doktori tézisét is Ben Jonson munkáiból írta 1931-ben. Nagy ívű dolgozatot szeretett volna írni, de tudta, miként a papságot is legalább a püspökségnél kellene kezdenie, mert nem lenne

türelme végigjárni a ranglétrát, az általa elképzelt dolgozatot tanárai nem fogadnák el. „Utált hazug disszertációm: adathalmaz, ill. idézet-halmaz: az aggályosság visszataszító meddősége. Csak akkor tudok írni, ha minden szótagomat Ben Jonson egy szótagja igazolja. Filológiai haláltusa” – írta naplójában.⁸ Fel is panaszolta dilemmáját az akkor éppen Londonban tartózkodó Szerb Antalnak⁹, aki 1930. május 17-én kelt levelében így biztatta: „De azért ne félj a szakdolgozattól: írd meg olyan rosszul, ahogy csak tudod – annál jobban fog tetszeni illetékes köröknek.”¹⁰

Tanárai közül kimondottan nagy hatással volt rá Horváth János, a magyar irodalom professzora és Eckhardt Sándor, a francia nyelv tanára, akiket meg is örökített az *Orpheus*-sorozat *Fekete reneszánsz* című nagyfejezetében: a két tanár középkori teológusként, Joannes de Illyria és Eccartus de Alexandria néven vitázik egymással. Esztétikát Négyesy Lászlónál hallgatott, magyar nyelvészetet Szinnyi Józsefnél. Ez utóbbinak az előadásmódja és a finnugor összehasonlító nyelvészet szárazsága eltaszította a nyelvtantól, s emiatt angolból és franciából szakvizsgát tett és doktorált, míg magyarból „csak” doktorátust szerzett.

Iskoláztatásának végéig szüleivel lakott, ami nem kevés konfliktusra adott okot. Ezekről a nyílt súrlódásokról, vagy belső, önemésztő viharokról naplójában részletes beszámolókat olvashatunk. Többek között a következőket:

1930. november 13. reggel

Egy hisztériás este és a reggeli anyai tiráda után:

A szülők és fiúk ellentéte:

[. . .] Apám, én, anyám: három abszolút idegen. Analitikus monumentalitásban ábrázolni. Nem tudom precízen, *most* mit írok: valóságot és témát keverek. Pl. a fiú elmegy hazulról, mert nem bírja, hogy 23 éves korában is még abszolút kisfiúnak kezeljék, és mert minden lelki rezdülése, nem is beszélve a *külső* nüansz-akciókról, folyton kontrolláltak a szülők által.

De a fiú belátja a szülők szempontjainak jogosultságát, nagyon is megérti őket, és ez a dualizmus lesz a tragédiája: formailag, műveltsége folytán undorodik mindenféle lázadástól, és mégis egy pillanatnyi hisz-

tériában, sőt sok-sok ilyen hisztérikus pillanatban lázad szülei ellen. Élvezi – perverz önkínzással – a komédiát, apa-anya-fiú örjögő egymás-kínzását stb.

Elszökik. Érzi, hogy hálátlan, és mégis ragaszkodik *gestusa* (nem meggyőződése!) következetességéhez. A probléma alapja, hogy három ember *nem* ismeri egymást. Tipikus betegség: utálják a *diagnózt*! Ha az apa a fiúról mond valami pszichológiai jellemvonást, a fiú düh-undorból nem fogadja el, mert úgy érzi, hogy a *név* mindig drasztikus torzítás. Viszont ő is reggeltől estig megismerni, definiálni akarja apját . . .

(=szentimentális, hisztérikus, gőgös, túlnyájas, alázatos, sokat alszik, józan, kompromisszumos, dacos, önkínzóan úri és sok kispolgáriság, érzelgés, de automatikus kegyetlenségek is)

[. . .]

És ezért, olvasók, akik ezt a jegyzetemet majd olvassátok, ti is azt képzelitek, hogy apám a szabályos író-t meg-nem-értő polgár-apa. Milyen tévedés ilyen bután leegyszerűsíteni a viszonylatokat!

Tény, hogy áthidalhatatlan üresség választja el az apát a fiútól, vagyis a nem-költői karaktert a költőtől.”¹¹

Egy másik helyen, egy hasonlóan hisztérikus eseménysort dramatizáva jelenített meg naplójában:

1931. március 17.

Szüleim lesnek:

Anyám kérdi: – Nem merek szólni, mert most úgyis ideges vagy. A zsebkendőd az ágyban már megint olyan volt, mint . . .

Elsötétül velem a világ. Irtózatossá elzárkózás egy pillanat alatt szüleim előtt. Önutálat, önfélelem: sötétség [. . .].

Válaszom: – Takony? . . .

Anyám: – Nem, hanem . . . olyan . . .

Én: – Nem tudok róla – (zavarban).

Anyám: – Akkor hála Istennek . . . – zavartan még sokat beszél, én truccosan nem felelek. Hülyén explicit lehetek.

Fojtó sötétség.

Ideges evés-félelmek. *Utálom* a pszichoanalitikusokat, és borzalommal tölt el *apám* fantasztikus gyűlölete-undora a pszich. iránt. Két véglet: apám – és egy zsidó pszich. anal. orvos! Szenvedek közöttük. Mindent nekem kell csinálni egyedül Istennel: nincs apa, nincs pszich., nincs Glattfelder, csak Isten és én (most itt jár körülöttem anyám – szörnyű érzés. Szégyen? Félelem? Düh? Bánat? stb.)¹²

JEGYZETEK

- ¹ Hegyi Katalin: *Szentkuthy Miklós*. Elektra Kiadóház. Budapest, 2001. 16–17. o.
- ² „S tudod-e, tudod-e kikre gondolok, mikor örök és legyőzhetetlen hűtlenségemről beszélek? Gyere, most megmutatom, melyik az én bordélyom, s kik benne az örök hetérák. Négyen vannak, figyeld az arcuk. Az első az anyám, a második az álomom, a harmadik a gyermekkorom papja, s a negyedik: hipochondriám.” (*Az alázat kalendárium*a, 153. o.)
- ³ I. m. 154. o.
- ⁴ A Szentkút nevet a vasúti menetrendből böngészte ki.
- ⁵ *Bezárult Európa*. 51–53. o.
- ⁶ *Az alázat kalendárium*a. 103. o.
- ⁷ I. m. 194. o.
- ⁸ *Fájdalmak és titkok játéka. Naplójegyzetek és naplóillusztrációk 1925–1942*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 2001. 78. o. 1930. december 14-i bejegyzés.
- ⁹ Szerb Antal 1920–1924-es naplófeljegyzéseiből tudjuk, ő maga ugyanolyan kétközben volt a szakdolgozatával, mint később Szentkuthy, s ugyanazt a megoldást választotta, mint amit fiatalabb pályatársának javasolt. L. Szerb Antal *Naplójegyzetek (1914–1943)*. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 2001
- ¹⁰ *Szerb Antal levelei Szentkuthy Miklóshoz*. Közreadja Tompa Mária. Holmi, 1994. 1.
- ¹¹ *Fájdalmak és titkok játéka. Naplójegyzetek és naplóillusztrációk 1925–1942*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 2001. 69–71. o.
- ¹² I. m. 9. o.